

Journal of Nobility Studies

VIRTUS

20 | 2013

Dries Raeymaekers

Een langverwachte inhaalbeweging

Recente studies over kastelen en buitenplaatsen in België

184

Emmanuel de Bethune, *Le château de Marke. Deux cents ans d'histoire* (Marke: Stichting de Bethune, 2009, 368 p., ill.)

Philippe De Backer en James van Leuven (red.), *Adellijk erfgoed van de Kempen. Landgoederen en kastelen* (s.l.: VZW Kempens Landschap, 2012, 96 p., ill.)

Joke Bungeneers en Koen De Vlieger-De Wilde, *Zomers in Hingene. Het kasteel d'Ursel en zijn bewoners* (Leuven: Davidsfonds Uitgeverij, 2012, 287 p., ill.)

Siger Zeischka, *Burgerij op de buiten. De familie van Willigen en het West-Limburgse platteland* (Lummen: Stichting de Moffarts, 2012, 218 p., ill.)

Roland Baetens (red.), *Het 'soete' buitenleven. Hoven van Plaisantie in de provincie Antwerpen, 16de-20ste eeuw* (Antwerpen: Pandora, 2013, 318 p., ill.)

In 1976-1977 bracht een team van historici onder leiding van de Leuvense hoogleraar Luc-Francis Genicot *Het groot kastelenboek van België* uit. Het ging om een lijvig boekwerk in twee delen, waarin een indrukwekkend aantal kastelen, buitenplaatsen, burchten en versterkte hoeves uit diverse Belgische streken aan een breed publiek werd voorgesteld.¹ Met behulp van korte beschrijvingen en talloze illustraties werd de op dat moment bestaande bouwhistorische kennis van dit patrimonium op een overzichtelijke manier bijeengebracht. In de inleiding bij het boek stelde Genicot dat wij [...] nog steeds veel te weinig [weten] over de oude burchten en kastelen in ons land. Veel is nog in duisternis gehuld en het schaarse licht dringt maar heel langzaam door. [...] Wij hebben nog niets wat enigszins vergelijkbaar

¹ L.-F. Genicot (red.), *Het groot kastelenboek van België. Deel I: Burchten en hoevekastelen* (Brussel, 1976) en L.-F. Genicot (red.), *Het groot kastelenboek van België. Deel II: Kastelen en buitenplaatsen* (Brussel, 1977).

is met sommige buurlanden, waar het wetenschappelijk onderzoek van de oude burchten en kastelen reeds zo ver gevorderd is dat de resultaten op bevattelijke wijze toegankelijk kunnen worden gemaakt voor de belangstellende leek in fraai geïllustreerde, boeiend geschreven en bovendien goedkope werken.²

Genicot betreurde het feit dat de wetenschappelijke studie van Belgische kastelen en buitenplaatsen in de jaren 1970 nog in de kinderschoenen stond. In veel gevallen moest men zich behelpen met heemkundige casestudies waarin de genealogische benadering primeerde en waarbij – aldus de hoogleraar – ‘het gehele verhaal in het gunstigste geval doorspekt was met het relaas van roemrijke wapenfeiten en de levensbeschrijving van hoge heren.’³ Aan een dergelijke voorliefde voor anekdotiek hadden serieuze historici niets, oordeelde Genicot. Hij hekelde het gebrek aan systematisch bouwkundig en geografisch onderzoek dat volgens hem noodzakelijk was om tot nieuwe inzichten te komen over de geschiedenis van België. Met de publicatie van zijn *Kastelenboek* hoopte de auteur dan ook de voorzet te geven tot een grondige inventarisatie van het historisch patrimonium in het land, die op haar beurt de basis diende te leggen voor meer en beter wetenschappelijk onderzoek ter zake.

185

In 2014, bijna veertig jaar later, kunnen we vaststellen dat de oproep van professor Genicot lange tijd een dode letter is gebleven. Op enkele waardevolle uitzonderingen na, bleef het onderzoek naar kastelen en buitenplaatsen in België ook in de jaren 1980 en 1990 beperkt tot een aantal goedbedoelde casestudies. Van enige poging tot synthese was nog steeds nauwelijks sprake.⁴ Het vermoeden bestaat dat deze wetenschappelijke verwaarlozing onder meer te wijten is aan de complexe administratieve structuur van het land, waar de bevoegdheid over relevante beleidsdomeinen – zoals cultuur en erfgoed – sinds de interne staatshervorming van de jaren 1970 en 1980 verdeeld is over meerdere bestuursniveaus. Zo behoort het beleid omtrent roerend en immaterieel erfgoed toe aan de drie Belgische gemeenschappen (i.e. de Vlaamse, de Franse en de Duitstalige Gemeenschap), terwijl onroerend erfgoed – waaronder monumenten en landschappen – een bevoegdheid is van de drie gewesten (i.e. het Vlaams, het Waals en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest). In veel gevallen echter overlappen deze materies elkaar, wat het voeren van een coherent beleid er niet eenvoudiger op maakt. Bovendien hebben ook de provincies, steden en gemeenten een aanzienlijke vinger in de pap wanneer het gaat om onroerend erfgoed dat zich op hun grondgebied bevindt.

Dat een dergelijke versnippering de bescherming van – en het wetenschappelijk onderzoek over – het nationaal patrimonium niet ten goede is gekomen, is evident. Toch hebben

² Genicot, *Kastelenboek*, I, 12.

³ Ibidem.

⁴ Maar zie de nuttige reeks van zelfverklaard ‘kasteel-o-loog’ P. Arren, *Van Kasteel naar kasteel* (11 dln.; Kapellen, 1985-2005). Andere noemenswaardige uitzonderingen zijn de publicaties van prof. Johnny De Meulemeester over middeleeuwse burchten en mottekastelen in de Zuidelijke Nederlanden. Zie bijvoorbeeld J. De Meulemeester, ‘Le début du château: la motte castrale dans les Pays-Bas Méridionaux’, in: *Château Gaillard, XVI – Luxembourg* (Caen, 1994) 121-130; J. De Meulemeester en Ph. Mignot, ‘Donjons et châteaux: synthèse. Fortifications et châteaux en Wallonie’, in: J. Maquet (red.), *Le patrimoine médiéval de Wallonie* (Namen, 2005) 391-399, en J. De Meulemeester en Ph. Mignot, ‘Castellolo gelge. Un survol historiographique’, in: *Château Gaillard, XXIII – Houffalize* (Caen, 2008) 91-103.

de verscheidene Belgische politieke geledingen de voorbije jaren meer inspanningen verricht om het onroerend erfgoed in hun gebieden beter te beheren en te ontsluiten. De oprichting van zogenaamde ‘erfgoedcellen’ en andere beheersorganen in de verschillende regio’s is hiervan het belangrijkste resultaat. Het dynamische *Institut du Patrimoine Wallon* is bijvoorbeeld belast met het beheer van het patrimonium in het zuidelijk landsgedeelte. Aan Vlaamse kant vinden we onder meer het *Agentschap Onroerend Erfgoed*, maar ook de recent opgerichte vereniging *Herita* (voorheen *Erfgoed Vlaanderen*), die de activiteiten van drie afzonderlijke erfgoedorganisaties bundelt en zelf ook verschillende erfgoedsites beheert, waaronder de kastelen van Horst en Beauvoorde en het voormalig Koninklijk Paleis op de Meir in Antwerpen. Bij al deze instanties is informatieverstrekking een kernopdracht geworden. Daarnaast bestaan tal van verenigingen die zich actief bezighouden met de zorg over het onroerend erfgoed in België en die zich geenszins storen aan de artificiële opdeling in gemeenschappen en gewesten. Kastelen en buitenplaatsen vormen daarbij geliefde thema’s, niet in het minst omdat ze als ‘plaatsen van herinnering’ een belangrijke plek innemen in het collectieve geheugen. De *Koninklijke Vereniging der Historische Woonsteden en Tuinen van België* ijvert bijvoorbeeld al jaren voor de instandhouding en openstelling van historische huizen en parken in het land. De Vereniging geeft een eigen tijdschrift uit en is zelf eigenaar van de kastelen van Beersel, Laarne en Corroy-le-Château.

Sinds het aanbreken van het nieuwe millennium wordt het grote publiek dus steeds beter geïnformeerd over het historisch patrimonium in België. Omgekeerd lijkt dit publiek ook steeds meer interesse te tonen voor lokale erfgoedsites, die elk jaar op meer bezoekers mogen rekenen. Dat deze wisselwerking tot vruchtbare resultaten leidt, blijkt onder meer uit het toegenomen aantal publicaties over de vele kastelen en buitenplaatsen die het land rijk is. De focus ligt daarbij niet enkel op de architecturale geschiedenis, maar ook op de historische context en het leven in en rond deze gebouwen. Dergelijke studies zijn van zeer uiteenlopende aard: nu eens gaat het om rijkelijk geïllustreerde ‘koffietafelboeken’, dan weer om heemkundige studies die informatie bieden over de politieke, culturele, sociale en/of economische context waarin een buitenplaats zich heeft ontwikkeld. Niet zelden staat in deze werken de rol van de adellijke bewoners centraal. Verder bestaan er uiteraard ook allerlei gidsen die eerder vanuit toeristisch oogpunt zijn geschreven en bedoeld zijn als een eerste kennismaking met het erfgoed in een regio.⁵ En tenslotte krijgt het thema stilaan ook meer aandacht in het wetenschappelijk onderzoek, zij het vooralsnog in beperkte mate.⁶ Het gaat dus om een breed palet aan publicaties, waarbij de kritische lezer zich rekenschap dient te geven van de achterliggende motivatie en het beoogde doelpubliek. Niettemin bevatten deze werken tegenwoordig vaak vernieuwende elementen die we voorheen zelden aantreffen in

5 Noemenswaardig in dat verband is de reeks toeristische gidsen van Ph. Farcy, *100 châteaux de Belgique connus et méconnus* (4 dln.; Brussel, 2002-2005).

6 Zie bijvoorbeeld het verslag van de archeologische opgravingen rond het kasteel van Boussu door K. de Jonge en M. Capouillez (red.), *Le château de Boussu (Études et documents, monuments et sites)*, VIII (Namen, 1998), en het recent verschenen volume over het voormalig paleis van de hertogen van Brabant: V. Heymans (ed.) *Het Coudenbergpaleis te Brussel* (Kortrijk, 2014).

gelijkaardige studies. In wat volgt wordt een vijftal recente boeken besproken die als voorbeelden kunnen gelden van de hernieuwde interesse in de geschiedenis van kastelen en buitenplaatsen in België.

Het familieverleden

In 2009 verscheen *Le château de Marke. Deux cents ans d'histoire*, een eerder traditionele studie waarin niettemin een tendens merkbaar is die de jongste tijd aan belang wint. In het boek beschrijft Emmanuel de Bethune de geschiedenis van het kasteel van Marke, een dorp in de provincie West-Vlaanderen. Dit charmante kasteel, dat gebouwd werd aan het begin van de negentiende eeuw, vormt al zeven generaties lang de thuisbasis van de adellijke familie de Bethune. Het feit dat de – inmiddels overleden – auteur zelf de bewoner was van het landgoed, roept uiteraard vragen op bij de insteek en de doelstellingen van het werk. In het verleden verzandden gelijkaardige boeken immers al te vaak in weinig subtiel lofredes op het roemrijke familieverleden. Emmanuel de Bethune was zich evenwel bewust van dat risico: in zijn voorwoord staat te lezen dat kasteelbewoners die een boek schrijven over hun eigen historisch pand, vaak de bedenkelijke reputatie genieten ‘dronken te worden van hun eigen wijn’.⁷ Tegelijk stelde hij vast dat zeer weinig kastelen in privé-eigendom tot nog toe het voorwerp zijn geweest van diepgaand historisch onderzoek. Om die reden leek het hem opportuun zelf een dergelijk project aan te vatten, met als enige ambitie om ‘de geschiedenis van het landhuis toegankelijk te maken voor allen die zich er van ver of dichtbij voor interesseren’.⁸ Toch blijkt dit bij nader inzien niet de enige motivatie te zijn. Het boek bevat immers ook een expliciet pleidooi voor een efficiënter erfgoedbeleid inzake het historisch patrimonium in België – een nobel doel waarvoor de auteur zich tijdens zijn leven steeds heeft ingezet.

In *Le château de Marke* wordt een amateurhistorische aanpak gecombineerd met de persoonlijke ervaringen van de auteur. Het verhaal is strikt chronologisch opgebouwd vanaf de eerstesteenlegging van het kasteel aan het begin van de negentiende eeuw tot aan de huidige situatie aan het begin van de eenentwintigste eeuw. In de eerste hoofdstukken maakt Bethune uitvoerig gebruik van relevante literatuur en van primaire bronnen uit het rijke familiearchief. Naarmate het verhaal vordert, begint hij echter steeds vaker te putten uit zijn eigen herinneringen. Dat gebeurt vooral in de hoofdstukken waarin het verhaal van zijn ouders en naaste familieleden aan bod komt. Deze hybride aanpak resulteert jammer genoeg nu en dan in een storend gebrek aan objectiviteit: ondanks het voornemen van de auteur om de lezer op een zo neutraal mogelijke manier te informeren, schemert de trots op zijn afkomst en zijn familiegeschiedenis duidelijk door. Anderzijds echter – en hier maakt Bethune duidelijk het verschil met gelijkaardige, oudere studies – biedt het persoonlijke vertelstandpunt ook een boeiende inkijk in de beleving van de hedendaagse kasteelbewoner die zich bewust is van zijn verantwoordelijkheid als erfgenaam en eigenaar van een historisch pand

7 Bethune, *Le château de Marke*, 7.

8 Ibidem.

dat bewaard moet blijven voor de komende generaties. Dat een en ander geen evidentie is voor particulieren die slechts over beperkte middelen beschikken, hoeft niet te verbazen.

Vertrekkend vanuit deze bekommernis, gaat Bethune in de conclusie en de vele bijlagen van het boek uitgebreid in op de vraag welke toekomst een kasteel in de eenentwintigste eeuw kan hebben, en op het beleid ter zake in Vlaanderen en België. Daarbij wordt met name gekeken naar de financiële kant van de zaak (hoeveel bedragen de onderhoudskosten van een kasteel?) en naar de subsidiemogelijkheden en restauratiepremies die worden aangeboden door de overheid. Tevens wordt de vergelijking gemaakt met het erfgoedbeleid in Frankrijk, Groot-Brittannië en Nederland, waar volgens Bethune veel betere regels gelden. Indien men wil vermijden dat steeds meer Belgische kasteeldomeinen in percelen zullen worden opgedeeld en verkocht, zijn – aldus de auteur – dringend extra maatregelen nodig. Voor Bethune is het duidelijk dat een meer intense samenwerking tussen kasteel-eigenaars en de publieke sector zich opdringt en dat van beide zijden toegevingen moeten worden gedaan. Enerzijds dienen eigenaars zich te realiseren dat het niet langer opportuun is het eigendomsrecht van een historisch pand op persoonlijke titel te voeren. Voor de meeste kasteelbewoners is dit immers financieel onhaalbaar. Anderzijds moet de overheid beseffen dat meer financiële steun simpelweg noodzakelijk is om het voortbestaan van een kasteeldomein te garanderen. De overdracht van het eigendomsrecht aan een private stichting die vrijgesteld wordt van allerlei beperkende fiscale regels (zoals bijvoorbeeld de verplichte betaling van successierechten), is volgens Bethune een eerste stap om de bescherming van het Belgisch historisch patrimonium in de toekomst te verzekeren. Het gaat om een conclusie die gebaseerd is op persoonlijke ervaring: in 2004 droeg Emmanuel de Bethune het beheer over het kasteel van Marke over aan de door hemzelf opgerichte Stichting de Bethune, die als doel heeft het kasteeldomein en zijn unieke bibliotheek- en archiefcollectie als één ondeelbaar geheel te bewaren en te ontsluiten.

188

Adellijk erfgoed van de Kempen

Behoud, beheer en informatieverstrekking zijn de jongste jaren duidelijk steeds belangrijker thema's geworden in het Belgische erfgoedlandschap. Een andere organisatie die zich hiermee bezighoudt is de VZW Kempens Landschap, een vereniging die zich inzet voor de publieksgerichte valorisatie van het historisch landschap in de regio Kempen in de provincie Antwerpen. In 2013 publiceerde de VZW het boek *Adellijk erfgoed van de Kempen. Landgoederen en kastelen*. In tegenstelling tot wat de titel doet vermoeden, bevat dit dunne werkje geen volledig overzicht van de buitenplaatsen die de streek telt. Het is in eerste instantie bedoeld als een luxueuze brochure die de lezer via sfeerbeelden en een ietwat poëtische insteek wil laten proeven van het natuur- en cultuurhistorisch patrimonium dat de Antwerpse Kempen te bieden hebben. Daarbij zoomt de camera niet enkel in op enkele gekende kastelen (zoals kasteel Bossenstein in Broechem en Hof ter Laeken in Booischot), maar ook op de fauna en flora die te vinden zijn in de lokale recreatieparken. Het aanbod aan concrete informatie is beperkt, maar dat is dan ook niet de bedoeling van dit mooi verzorgde boekje. Het gaat om het creëren van een idyllische impressie die zich tot doel stelt de lezer bewust te maken van de fragiliteit van het historische landschap, dat steeds vaker wordt blootgesteld aan

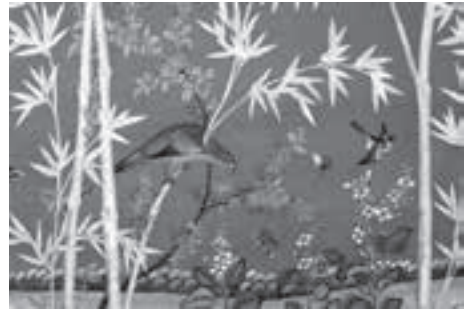

Het Kasteel d'Ursel te Hingene, provincie Antwerpen (foto Jacques Sonck)

ecologische en economische uitdagingen. Dat een en ander natuurlijk ook gericht is op het aantrekken van bezoekers, is een verexcuseerbare evidentie.

Zomers in Hingene

Het feit dat *Adellijk erfgoed van de Kempen* kon verschijnen met de financiële steun van het Antwerpse provinciebestuur, toont reeds aan dat de Belgische provincies zichzelf een voortrekkersrol toebedelen in de promotie van het historisch patrimonium in het land. Nergens wordt dit beter duidelijk dan in het geval van het kasteel van Hingene. In 1994 werd dit mooie gebouw eigendom van de provincie Antwerpen en sindsdien is het aan een ware heropleving begonnen. Na een grondige restauratie opende het kasteel in 2003 zijn deuren voor het grote publiek. Dankzij het beleid van een dynamische directie vond het zichzelf opnieuw uit als podium voor allerlei culturele evenementen. Het historisch belang ervan als zomerresidentie van de adellijke familie d'Ursel werd echter nooit vergeten. Bewijs hiervan is de recente publicatie *Zomers in Hingene. Het kasteel d'Ursel en zijn bewoners*, een fraai vormgegeven en prachtig geïllustreerd boek dat de indruk wekt thuis te horen op een koffietafel, maar desalniettemin meer

Chinees wandbehang in het kasteel d'Ursel
(foto's Stefan Dewickere)

te bieden heeft dan het doorsnee 'koffietafelboek'. De auteurs zijn Joke Bungeneers, hoofd van de Dienst Erfgoed in de provincie Antwerpen, en Koen De Vlioger-De Wilde, beheerder van het kasteel. Zoals de titel aangeeft, handelt het boek in eerste instantie over de voormalige bewoners van het kasteel, dat zijn oorsprong kent in de zestiende eeuw en sindsdien talloze veranderingen heeft ondergaan. Gedurende meer dan 350 jaar was het de thuisbasis van de familie d'Ursel, een van de belangrijkste adellijke geslachten in de Zuidelijke Nederlanden.

Zomers in Hingene is ingedeeld in twee grote delen. In deel I overlopen Bungeneers en De Vlioger-De Wilde de geschiedenis van het kasteel aan de hand van elf biografische schetsen van de opeenvolgende graven – later hertogen – d'Ursel. Naast allerlei details over het wel en wee van deze hoge heren, komt de lezer hier ook meer te weten over de architecturale ingrepen die zij in hun residentie te Hingene lieten uitvoeren. Deze eerder traditionele aanpak laat de auteurs toe de hele bouwkundige evolutie van het kasteel van de zestiende tot de twintigste eeuw te contextualiseren. Om die rigide structuur wat te doorbreken, is hier en daar ruimte voorzien voor andere thema's. Een apart hoofdstuk wordt gewijd aan de unieke collectie wandbespanningen en Chinese behangpapieren die het interieur sieren en waarvan sommige uitzonderlijk goed bewaard zijn gebleven. Daarnaast zijn er kortere kaderstukken die specifieke details of anekdotes belichten. Bungeneers en De Vlioger-De Wilde vertellen onder meer over de restauratie van enkele kamers in de woonvleugel, waar tijdens de werken muurschilderingen werden aangetroffen die marmeren zuilen moesten voorstellen. Door uitvoerig in te gaan op dit staaltje *trompe-l'oeil* bieden de auteurs de lezer een interessante inkijk in het renovatieproces.

In deel II van *Zomers in Hingene* gooien Bungeneers en De Vlieger-De Wilde het over een heel andere boeg. Hier staat het leven in en rond het kasteel centraal. Zo worden meerdere bladzijden ingenomen door fragmenten uit de memoires van gravin Hedwige d'Ursel (1902-1987). Haar herinneringen aan haar kindertijd laten de lezer toe kennis te maken met het gezinsleven van een adellijke familie aan het begin van de twintigste eeuw – een periode waarin, aldus de auteurs, zich ‘de laatste gloriemomenten van het ancien régime’ afspeelden.⁹ Verder ontmoeten we in dit tweede deel allerlei adellijke bezoekers die hun opwachting maakten in het kasteel, zoals landvoogd Karel van Lotharingen in 1749 of leden van het Belgische vorstenhuis in de negentiende en twintigste eeuw. Ook hier wordt handig gebruik gemaakt van lange fragmenten uit eigentijdse memoires, dagboeken en brieven om de sfeer van weleer op een welhaast tastbare manier weer te geven. Tot slot besteedt dit deel van het boek heel wat aandacht aan een aantal opmerkelijke leden van het huispersoneel die in het kasteel hebben gewerkt, waaronder enkele ‘legendarische bedienden’, gouvernantes, rentmeesters en koetsiers. Hun persoonlijke getuigenissen geven het verhaal een nostalgische toets.

191

Hoewel ze veelvuldig en letterlijk aan het woord worden gelaten, bevat *Zomers in Hingene* geen verwijzingen naar de primaire bronnen die voor deze studie werden gebruikt. Achteraan vindt men wel een (zeer) beknopte bibliografie, maar aangezien het boek bestemd is voor het grote publiek, oordeelden de auteurs wellicht dat een uitgebreid notenapparaat overbodig is. Dat is jammer, want ongetwijfeld zal het boek in de toekomst ook worden geraadpleegd door (amateur-)historici en specialisten die wél gebaat zijn met heldere verwijzingen naar het bestudeerde archiefmateriaal. Een ander gevolg van de keuze om voor een breed publiek te schrijven, is het feit dat de geschiedenis van het kasteel niet in een breder verband wordt geplaatst. De vraag of het kasteeldomein d'Ursel een representatief voorbeeld is van de Belgische buitenplaats, wordt niet beantwoord. Evenmin wordt de vergelijking getrokken met andere zogenaamde ‘hoven van plaisantie’ in en rond Antwerpen, een regio waarin nochtans talrijke voorbeelden te vinden zijn (zie hieronder). Desalniettemin is *Zomers in Hingene* ook in wetenschappelijke zin een waardevol boek, niet in het minst omdat de auteurs – in tegenstelling tot wat doorgaans in gelijkaardige werken gebeurt – een creatieve vorm van microgeschiedenis bedrijven. Dit is een bewuste keuze: in het voorwoord legt de huidige hertog d'Ursel – zelf historicus van opleiding – expliciet de nadruk op het belang van de *petite histoire*. De vele kleine anekdotes, persoonlijke getuigenissen en herinneringen in dit boek bieden volgens de hertog immers een nieuw perspectief waarin ‘de geschiedenissen van de familie, het kasteel en het dorp versmelten.’¹⁰ Het verhaal van een bijzonder gebouw wordt hier dus doelbewust gekoppeld aan het verhaal van een lokale dorpsgemeenschap. Dat is op zich een lovenswaardig streven, al is het nog maar de vraag in hoeverre het boek dit ook daadwerkelijk waarmaakt. Het feit dat de dorpelingen van Hingene nauwelijks aan bod komen in het verhaal – een euvel

9 Bungeneers en De Vlieger-De Wilde, *Zomers in Hingene*, 178.

10 Idem, 10.

dat door Koen De Vlieger-De Wilde overigens ruitelijk wordt toegegeven in diens eigen voorwoord – doet alvast vermoeden dat het geen sinecure is een gebalanceerde koppeling te genereren.

Burgerij op het platteland

Een studie waarin het verhaal van een buitenplaats (en de bewoners ervan) op een heel andere manier in verband wordt gebracht met de lokale geschiedenis, is *Burgerij op de buiten. De familie van Willigen en het West-Limburgse platteland*. In dit boek staat de geschiedenis van kasteeldomein het Hamel in de Limburgse gemeente Lummen centraal. Het Hamel wordt momenteel beheerd door de Stichting de Moffarts, die in 1997 werd opgericht om het cultuurhistorisch patrimonium van het domein te vrijwaren en toegankelijk te maken voor een breed publiek. De Stichting stelt zich bovendien tot doel om het onderzoek naar de geschiedenis van kastelen en de leefwereld van de adel in Europa te bevorderen. Deze tweedevoudige intentie verklaart ook de wetenschappelijke insteek van het boek, dat het verhaal van de bewoners van het Hamel wil belichten tegen de achtergrond van de West-Limburgse plattelandsmaatschappij in de tweede helft van de negentiende eeuw. In de inleiding stelt auteur Siger Zeischka, tevens adjunct-directeur van de Stichting, expliciet ‘een lans te [willen] breken voor meer en grondiger erfgoedonderzoek in de regio West-Limburg.’ Dit onderzoek moet volgens hem ‘de aandacht vestigen op kastelenonderzoek dat er naar streeft de sociale, economische, politieke en culturele context van het bewaarde erfgoed zo volledig mogelijk te begrijpen.’¹¹

192

Zeischka’s ambitieuze voornemen verdient zeker lof: de nood aan een integrerende aanpak in het onderzoek naar kastelen en buitenplaatsen is zonder meer hoog en in die zin onderscheidt *Burgerij op de buiten* zich duidelijk van andere studies. De vraag dringt zich echter meteen op of de ambitie hier niet wat al te ver reikt. Wie de inleiding van het boek leest, stelt immers vast dat de auteur wel erg veel hooi op zijn vork neemt. Met zijn studie over het Hamel en de familie van Willigen beoogt Zeischka naar eigen zeggen een ‘heel kleurrijk en uitgewerkt beeld van een tijdperk [te] willen oproepen, dat zich op verschillende niveaus laat lezen.’¹² In de eerste plaats wil hij de politieke en sociaal-economische rol bestuderen die een familie uit de gegoede burgerij kon spelen in een plattelandsgemeenschap. Daarnaast wil hij de lezer uitgebreid informeren over de architectuur- en bouwgeschiedenis van het Hamel, en verder is het ook de bedoeling een synthetiserende dorpsgeschiedenis van Lummen te brengen. Alsof dat nog niet genoeg is, moet het geheel ook de waarde van familiearchieven onder het voetlicht plaatsen.

Met deze viervoudige doelstelling maakt Zeischka het zichzelf niet eenvoudig en dat blijkt ook wanneer de auteur ingaat op de inhoudelijke keuzes die hij noodgedwongen moest maken tijdens het schrijven van dit werk. Ruitelijk geeft hij toe dat de veelheid aan

¹¹ Zeischka, *Burgerij op de buiten*, 18.

¹² *Ibidem*.

bronnenmateriaal een rigoureuze selectie noodzakelijk maakte, waardoor bepaalde relevante thema's niet of onvoldoende behandeld konden worden. Tot op zekere hoogte is dat begrijpelijk: om te weten welke politieke rol de van Willigens speelden in de lokale gemeenschap, is het allicht niet nodig geïnformeerd te zijn over de manier waarop hun huishouden was georganiseerd. Wanneer echter blijkt dat er tijdens het onderzoek ook geen ruimte was voor systematische analyse van de correspondentie van de familieleden, dringt zich de vraag op in hoeverre het gebrek hieraan consequenties heeft voor de argumentatie in de rest van het boek. Desondanks trekt Zeischka zich met de genoemde doelstellingen goed uit de slag. *Burgerij op de buiten* is een zeer degelijk en interessante studie geworden, waarin de auteur zich een bekwaam historicus toont. Het feit dat de geschiedenis van het Hamel inderdaad op heldere wijze wordt geïntegreerd met de geschiedenis van de familie van Willigen en de lokale politieke en sociaal-economische context, toont aan dat Zeischka's multifocale aanpak – indien op bekwaame wijze uitgevoerd – wel degelijk een meerwaarde kan bieden in het onderzoek over de Belgische buitenplaatsen.

193

Hoven van plaisantie

Studies als *Burgerij op de buiten*, die bewust een wetenschappelijke insteek hanteren, zijn bovendien meer dan nodig in een maatschappij waarin onroerend erfgoed steeds vaker voorwerp wordt van publieksbeleving en waarbij de historische context ervan soms al te clichématig wordt voorgesteld – getuige hiervan populaire televisiereeksen als *Downton Abbey*. Toch is ook dit boek weinig meer dan een druppel op een hete plaat wanneer het gaat over de problematisering van de buitenplaats als historisch gegeven. Hoewel elke nieuwe casestudy uiteraard een bijdrage levert aan de algemene kennis over het thema, is de wetenschap het meest gebaat bij een comparatieve aanpak waarin gezocht wordt naar gedeelde kenmerken; naar evoluties en verbanden die de individuele casus overstijgen. Dergelijke vergelijkende studies zijn evenwel bijzonder schaars in het landschap van boeken over Belgische kastelen en buitenplaatsen, al lijkt er stilaan verandering in zicht. Onlangs verscheen bij uitgeverij Pandora de bundel *Het 'soete' buitenleven. Hoven van plaisantie in de provincie Antwerpen, 16de-20ste eeuw*, waarin een achttal specialisten op zoek gaat naar de geschiedenis van de buitenplaats in de Antwerpse regio. Het feit dat deze bundel gepubliceerd werd met steun van – onder meer – de provincie Antwerpen én de Stichting de Moffarts, toont aan dat samenwerking tussen de verschillende instanties die zich bezighouden met het historisch patrimonium in België tot fraaie resultaten kan leiden.

Opmerkelijk is dat Roland Baetens, de voormalige Antwerpse hoogleraar die het boekproject leidde, in het voorwoord bij *Hoven van plaisantie* quasi woordelijk de klacht herhaalt die zijn Leuvense collega Genicot in de jaren 1970 reeds uitte:

De voorbije eeuwen heeft de buitenplaats als geen andere het landschap gemodelleerd. Hofsteden omgebouwd tot speelhuizen, kastelen groot en klein, ze gaven ordening aan wat bij de oorsprong dikwijls nog chaos was [...]. Het wekt dan ook verbazing dat in tegenstelling tot het buitenland zo weinig aandacht aan dit fenomeen is besteed. Weliswaar verschenen in het verleden kastelenboeken die – hoe verdienstelijk op zich – een sterke genealogische inslag vertoonden of

zich beperkten tot een algemene beschrijving [...]. Een verklarende wetenschappelijke synthese ontbrak vooralsnog.¹³

194

Hoewel de bundel van Baetens bijna veertig jaar na de studie van Genicot en zijn team is verschenen, blijkt er dus inmiddels weinig veranderd met betrekking tot de historiografie over kastelen en buitenplaatsen in België. Ogenschijnlijk vertrekken beide werken dan ook vanuit dezelfde motivatie: de auteurs stellen een wetenschappelijke lacune vast die ze door middel van een systematische analyse willen opvullen. Toch bestaan er belangrijke verschillen tussen beide studies, met name wat betreft de methodologie. Anders dan *Het groot kastelenboek van België*, dat nog een typisch bouwhistorische aanpak voorstond, kiest *Hoven van plaisantie* bewust voor een multidisciplinaire aanpak waarin architectuurgeschiedenis wordt gecombineerd met kunstgeschiedenis en met culturele en sociaal-economische geschiedenis. Op die manier hopen Baetens en zijn mede-auteurs meer recht te doen aan de grote complexiteit van het thema. Veel meer dan een beschrijving van individuele buitenplaatsen, is het hen te doen om de duiding van een fenomeen. Ze gaan met andere woorden op zoek naar de gemeenschappelijke geschiedenis van de tientallen ‘hoven van plaisantie’ in en rond Antwerpen.

De bundel bestaat uit vijf grote delen die elk drie hoofdstukken tellen. Hierin worden verscheidene thema's aangesneden die betrekking hebben op de oorsprong en de evolutie van de Antwerpse buitenplaats. Zo bespreekt Roland Baetens de relatie tussen de stad en haar ommeland en het ontstaan van het idee van de ‘villa rustica’. Verderop behandelt hij de (al dan niet adellijke) elites die overgingen tot de bouw van een landgoed op het platteland en op aspecten van hun levensstijl en wooncultuur. Helma De Smedt gaat dieper in op de sociaal-economische context van de regio in de negentiende en twintigste eeuw en behandelt daarin – samen met Paul Janssens – de localisering en concentratie van de verschillende landhuizen. Rutger Steenmeijer waagt zich dan weer aan een typologie van het ‘hof van plaisantie’ – hij gaat na wat de karakteristieke eigenschappen van een typische buitenplaats in het Antwerpse zijn, met name wat betreft de bouwkundige elementen en het uitzicht ervan. Verder komt de tuinarchitectuur aan bod (Katrien Hebbelink), evenals de verbeelding van de buitenplaats in de schilderkunst (Ria Fabri). Tot slot bespreken Jan Muylle en Andreas Stynen de herbesteding van verscheidene ‘hoven van plaisantie’ tot Provinciale Domeinen voor recreatie en ontspanning.

Gezamenlijk bewijzen deze auteurs dat een comparatieve aanpak de enige juiste is in de zoektocht naar de betekenis van de buitenplaats. Pas door de verschillende casussen naast en in onderling verband met elkaar te bestuderen en de gemeenschappelijke kenmerken te identificeren, kan een beter begrip ontstaan van de ontwikkeling van een fenomeen. Baetens et al. bieden dan ook een uitstekende analyse van de ontwikkeling van de ‘hoven van plaisantie’ in de regio Antwerpen. De bundel is bovendien niet alleen mooi geïllustreerd, maar bevat ook tal van nuttige verwijzingen naar relevante literatuur. In die zin kan hij tegelijk als referentiewerk én voorbeeld gelden voor toekomstige studies.

¹³ Baetens, *Hoven van plaisantie*, 7.

De vijf publicaties die in dit reviewartikel werden behandeld, vertegenwoordigen samen het resultaat van de toegenomen interesse in kastelen en buitenplaatsen in België. Elk van deze werken hanteert bovendien een aanpak die in meer of mindere mate als ‘vernieuwend’ kan worden beschouwd – in het bijzonder wat betreft de wetenschappelijke methode en de aandacht voor de toekomst van kastelen als erfgoedsites en *lieux de mémoire*. Veertig jaar na het verschijnen van Genicots *Groot kastelenboek* en zijn klacht dat het onderzoek ter zake in zijn land mijlenver achterloopt op wat er in het buitenland gebeurt, blijkt de inhaaloperatie dus eindelijk ingezet. De steun van (adellijke) stichtingen, erfgoedverenigingen en provincies is daarbij echter nog steeds onontbeerlijk. Andere politieke geledingen en wetenschappelijke instellingen – zoals universiteiten – zouden er goed aan doen mee op de kar te springen. Het is uitkijken naar nieuwe studies die verdergaan op de ingeslagen weg en die, zo mogelijk, de geschiedenis van het Belgisch historisch patrimonium kunnen bestuderen in het licht van een waardevolle Europese traditie.

Dr. Dries Raeymakers (1982) studied History at the University of Leuven and received his Ph.D, degree at the University of Antwerp with a thesis on the court of the archdukes Albrecht and Isabella in Brussels (1598-1621). For this work, he won the Prize for Historical Research of the Province of Flemish Brabant. It was published under the title: *One foot in the palace. The Habsburg court of Brussels and the politics of access in the reign of Albert and Isabella, 1598-1621* (Leuven University Press, 2013). Since 2012, he is assistant-professor of early modern History at Radboud University in Nijmegen. His research is concerned with the political culture and the representation of power in the early modern period. (*Radboud Universiteit Nijmegen, Vakgroep Politieke Geschiedenis, Post Box 9103, 6500 HD Nijmegen, The Netherlands – d.raeymaekers@let.ru.nl*)

20 | 2013

